

7-МАВЗУ. ЧОРВАЧИЛИК МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЕТИШТИРИШНИ БАҲОЛАШ.

1. Чорвачилик бўйича ишлаб чиқариш режасининг бажарилишини таҳлил қилиш

2. Чорвачиликда харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляциялашни баҳолаш

Чорвачиликда ялпи маҳсулот етиштириш режасининг бажарилишини баҳолаш.

3.Чорва моллари ва паррандалар сонини сонини кўпайтириш ҳолатини баҳолаш.

4.Молларнинг маҳсулдорлик режасининг бажарилишини баҳолаш ва маҳсулдорлик даражасига таъсир қилувчи омиллар.

5.Чорвачилик тармоқлари самарадорлигини баҳолаш.

Қўлланиладиган педогогик технологиялар: Маъруза, «ақлий ҳужум», намойиш этиш.

1.Чорвачилик бўйича ишлаб чиқариш режасининг бажарилишини таҳлил қилиш.

Чорвачилик деҳқончилик билан бир қаторда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. У ихтисослашуvidан катъий назар, одатда ҳар бир хўжаликда бўлади. Бу тармоққа қорамол, чўчқачилик, қўйчилик, паррандачилик, балиқчилик ва шу кабилар тааллуқлидир.

Чорвачилик бўйича ишлаб чиқариш дастурининг бажарилишини таҳлил қилишда ўсимликшуносликдаги каби кесимда баҳо берилади. Аввало бош сони ва унинг маҳсулдорлиги мавжудлиги ва ҳаракати ўрганилади.

1-жадвал.

**Бош сони ва чорва маҳсулдорлиги режасининг бажарилиши таҳлили
ва улардаги ўзгаришларнинг чорва маҳсулотлари умумий миқдориға
таъсири**

№ т/ р	Кўрсаткичлар	Бизнес- режа бўйича	Ҳақи- қатда	Фарқ (+,–)	
				Мутлақ	%да
1	Цент.да умумий миқдор (2-қатор х 3-қатор)	25010	26187	+1177	+4,7
2	Чорванинг ўртача йиллик бош сони, бош	820	870	+50	+6,1
3	Бир бошга тўғри келадиган маҳсулдорлик, (1-қатор:2-қатор) қўш.	21	21,83	+0,83	+4

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ҳисобот йилида чорвачилик маҳсулотининг умумий миқдори бизнес-режадаги қараганда 1177 центнерға ёки 4,7 %ға ошган. Бу ўсишга иккита омил таъсир кўрсатди.

Қуйида келтирилган омиллар ўзгаришининг таъсирини мутлақ фарк (детерминант) усули билан аниқлаймиз.

1. Чорва бош сони ўзгаришининг таъсири: чорвачилик маҳсулотининг $= 50 \times 3050 = +1525$ цент. ёки 129,5%га ўсиши экстенсив омил ҳисобига олинган.

2. Бир бошга тўғри келадиган маҳсулдорлик ўзгаришининг таъсири: $-40 \times 870-348$ цент. ёки -29,5% $[348 \times 100:1177]$, яъни бир бошга тўғри келадиган маҳсулдорликнинг камайиши натижасида чорвачилик маҳсулотининг умумий миқдори 348 центнерга (-29,5%га) камайган.

Омилар мувозанати: $(+1525) + (+348) = +1177$ центнер. Фоиз нисбатида $(+129,5) + (-29,5) = +100\%$.

Шундай қилиб, чорвачилик маҳсулотининг кўпайиши экстенсив омил ҳисобига, яъни чорва бош сонининг кўпайиши натижасида олинган бўлиб, бу ширкат хўжалигининг фаолиятида жуда салбий ҳолатдир.

Қўшимча равишда чорвачиликда 100 гектар қишлоқ хўжалиги экинларига маҳсулот миқдори ва бош сони кўрсаткичлари кўриб чиқилади. Бу чорвачилик кўрсаткичларини ердан фойдаланиш билан мувофиқлаштириш мақсадида қилиниб, 100 га ҳисобига бош сонининг ва маҳсулот миқдорининг ўсишига олиб келади.

2.Чорвачиликда харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляциялашни боҳолаш.

Чорвачиликда ҳам харажатларни таҳлил қилиш объекти бўлиб бухгалтерия ҳисоби маълумотлари ва ҳужжатлари, чорванинг алоҳида турлари ва гуруҳларидир. Масалан, сутчилик йўналишдаги чорвачиликда харажат объектлари – асосий пода, ёш қорамол, бўрдоқига боқилаётган катта ёшли мол, гўшт йўналишида-асосий пода, ёш қорамол, саккиз ойликдан катта ёш қорамол ва бўрдоқига боқилаётган катта мол. Чўчкачиликда-асосий, 2 ойликдан 4 ойликкача бўлган чўчка болалари, 4 ойликдан катта чўчка болалари ва бўрдоқига боқилаётган чўққалар ҳисобга олиш объекти ҳисобланади.

Чорвачиликда ишлаб чиқариш харажалари ва маҳсулотнинг чиқишини ҳисобга олиш бўлинмалари, фермалар, биргадирлар ва шу кабилар бўйича амалга оширилиши керак. Чорванинг тури ва гуруҳлари бўйича харажатлар қуйидаги калькуляция моддалари бўйича акс эттирилади:

I. Ижтимоий суғурта ажратмалари ва меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари.

II. Ҳайвонларни ҳимоя қилиш воситалари.

III. Озуқа.

IV. Иш ва хизматлар.

V. Асосий воситаларни сақлаш харажатлари.

VI. Ишлаб чиқаришни ташкил этиш харажатлари.

VII. Суғурта тўловлари.

VIII. Бошқа харажатлар.

IX. Чорванинг нобуд бўлишидан йўқотишлар.

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олишга оид бухгалтерия ёзувлари озукани тақсимлаш юзасидан бошланғич хужжатлар – ведомостлар, табеллар, туғилган наслни кирим қилиш далолатномалари, ҳайвонларни тортиб кўриш ведомостлари ва шу кабилар асосида амалга оширилади.

Чорвачиликдаги харажатлар ва махсулотнинг чиқиши ҳақидаги маълумотлар кейин чорвачилик бўйича ишлаб чиқариш ҳисоботида ҳамда чорвачилик махсулотининг чиқиш харажатларини ҳисобга олиш дафтарида кўрсатилади (18-АФ). Уларнинг якуний маълумотлари 10-журнал ордерга кўчирилади, ҳисобга олиш автоматлаштирилган шароитда тегишли машинаграммалар тузилади. Бу регистрларнинг ҳаммаси ўтган ойдаги харажатларни йил бошидан ўсувчи якунида қайт этади.

Чорвачиликда харажатларни ва махсулотнинг чиқишини ҳисобга олишда “Асосий ишлаб чиқириш” счётидан фойдаланилади. У шунингдек, олинаётган махсулотнинг таннархини ҳисоблашга ҳам хизмат қилади. Счёт дебитида йил давомида бевосита (тўғри), йил охирида эса юқорида қайд этилган харажат моддалари бўйича билвосита (эгри) харажатлар кредитида махсулотнинг йил давомида режадаги таннархда чиқиши қайд этилади. Йил охирида, деҳқончиликда бўлганидаёқ, режадаги таннарх ҳақиқий таннархга етказилади. Дебитидаги сальдо эса тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатларини англатади.

“Чорвачилик” счёти бўйича ҳисоб юритишда харажатларни ҳисобга олиш тартибини кўриб чиқамиз. “Суғурта ажратмалари ва меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари” моддасида йил давомида чорвага бевосита хизмат кўрсатишга банд бўлган ишчилар: яъни операторлар, сут соғувчилар, бузоқ боқарлар, отбоқарлар, чўпонлар ва шу кабиларнинг меҳнати ҳамда навбатдаги меҳнат таътилларига ҳақ тўлаш акс эттирилади. Бу бевосита модда суммасига “Чорвачилик” счёти дебет, “ходимлар билан меҳнатга ҳақи бўйича ҳисоблашлар” ва “ижтимоий суғурта бўйича ҳисоблашишлар” ва бошқа счётлар кредитланади.

“Ҳайвонларни ҳимоя қилиш воситалари” моддасини текшираётганда аудитор, корхона маблағларига олинган биопрепаратлар, дори-дармонлар, дизенфекция қилиш воситалари ва шу кабиларни харид қилиш ва сақлаш сарфлари, шунингдек, улардан чорвачиликда фойдаланишга алоқадор харажатлар акс эттирилганлигига эътибор қаратиши лозим. Бу моддага юқоридаги воситаларни анна шу мақсадларда бюджет маблағлари ҳисобига ҳал этилган қиймат киритилмайди.

“Озуқа” моддасидан сарфланган озуканинг қиймати чорва тури ва гуруҳлари бўйича озукани тақсимлаш ведомостлари асосида келтирилади. Бу ведомостларда ҳар йили чорва сони, озуқа номи ва миқдори қайд этилади. Ой якунида анна шу ведомостларда ҳайвонлар озуқа-кунлари сони ва натурада ҳамда озуқа бирлигига айлантирилган сарфланган озуқа миқдори, шунингдек озуқа қиймати аниқланади. Бу маълумотлар

кейинчалик озуқалар сарфини ҳисобга олиш журналида йил бошидан ўсувчи якунида ҳисобга олинади.

Озуқа цехлари ва озуқани олдиндан тайёрлаш бўйича харажатлар аввало “Чорвачилик” счётининг алоҳида аналитик счётида акс эттирилади, сўнгра ҳар ойда сарфланган озуқалар миқдорига мутаносиб тақсимланади. Бундай ҳолларда озуқаларга оид харажатлар суммасига “Чорвачилик” счёти дебет “Уруғлар ва озуқа” счёти кредит қилинади.

“Иш ва хизматлар” моддасида ўз ёрдамчи ишлаб чиқаришлари томонидан чорвачиликка кўрсатиладиган иш ва хизматлар харажатлари ҳамда чет корхона ва ташкилотлар кўрсатадиган ана шундай хизматлар учун тўлов харажатларини акс эттирилади. Ёрдамчи ишлаб чиқаришларни ҳисобга олиш мазкур бобнинг 4- пунктида ёритилган.

“Асосий воситаларни сақлаш харажатлари” моддасини текшириш бевосита ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган асосий воситаларни сақлашга алоқадор харажатлар киритилганлигини аниқлаш имконини беради. Бу харажатларнинг таркиби ва ҳисобга олишни деҳқончиликдаги анна шундай харажатларнинг таркиби ва ҳисобга олиниши билан бир хилдир.

Ҳайвонлар подасининг ўзига келсак, амортизация ажратмалари фақат иш ҳайвонлари бўйичагина ҳисобланади. Махсулдор ҳайвонлар ишлаб чиқарилганда уларнинг қиймати реализациядан тушган пулдан қопланади. Чорвачиликда амартизация ва асосий воситаларни тузатиш харажатлари ҳисобга олиш деҳқончиликдаги каби юритилади, фарқи фақат “Чорвачилик” счётининг дебет қилинишидадир.

Чорвачиликда ишлатиладиган асосий воситаларни сақлаш харажатлари одатда тўғридан тўғри тегишли чорва тури, гуруҳига ўтказилди. Чорвачилик биноларида ҳайвонларнинг бир неча гуруҳи сақланганда бу харажатлар улар ўртасида банд қилинган бино майдонига мутаносиб тақсимланади.

“Ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш” моддаси бўйича ҳисобга олиш мазкур бобнинг 5-бандида акс эттирилади.

“Суғурта тўловлари” моддаси бўйича ҳисобга олиш тартиби деҳқончиликдаги кабидир, аммо бу ерда қишлоқ хўжалик ҳайвонлари. Уй паррандалари, куёнлар, мўйнали ҳайвонлар, асалари оилалари, шунингдек. Тегишли бинолар, ускунала, машиналар ва инвентарлар суғурта қилинади.

Бошқа харажатлар моддасидан фермалар атрофини тўсиш, ветеринария-санитария тадбирларини ўтказишга дахлдор бўлган дизенфекция тўсиқлари, санитария кўригидан ўтказиш жойлари ва шу каби объектларни тушама қиймати, сут соғувчи, чўчкабоқар, чорва ва паррандаларга қаровчи бошқа ходимларга берилувчи жомакорнинг эскириши, ҳайвонлар учун ёзги молхоналар, шу кабилар харажатлари қайд этилади. Бу харажатлар бевосита ҳайвонларнинг тегишли турларига ўтказилди.

“Чорва молларининг нобуд бўлишидан кўриладиган зарарлар”

моддасидан ёш ва бўрдоқига боқиладиган катта ёшдаги мол, парранда, ёввойи ҳайвон, қуён шунингдек, асалари оилаларининг нобуд бўлиши натижасидан кўриладиган зарарлар акс эттирилади. Айбдор шахслардан ундирилиб олинadиган қисми бу моддага киритилмайди. Табиий офатдан кўриладиган зарарлар бевосита “Якуний молиявий натижа” счётининг дебетиға ўтказилади.

“Чорвачилик” счётида акс эттирилган бухгалтерия ёзувларидан сўнг аналитик счётлар бўйича айрим чорва тури ва гуруҳлари бўйича йил давомида уларға тегишли счётнинг кредитида эса йил давомида ўсувчи якунида етиштирилган ва олинган чорва махсулотининг режадаги таннархи акс эттирилади ва қуйидаги счётлар билан кореспондентцияланади: “Тайёр махсулот” счётининг дебети – чорвачилик махсулоти қийматиға, “Ўстиришда ва бўрдоқига боқиладиган ҳайвонлар” счётининг дебети ёш мол ва бўрдоқига боқиладиган ҳайвон, шунингдек туғилган ҳайвонлар боласининг қийматиға, “Асосий ишлаб чиқариш” счётининг дебети далаға ташиб чиқилган гўнг қийматиға.

Йил охирида махсулотнинг ҳақиқий таннархи аниқланди ва ҳақиқий ҳамда режадаги таннархи ўртасидаги аниқланган фарқ қўшимча бухгалтерия ёзуви орқали тўғирланади, агарда ҳақиқий таннарх режадаги таннархдан паст бўлса, тескари ёзув ёки режадаги таннархи ҳақиқий таннархдан паст бўлса оддий қўшимча ёзув қилинди.

Чорвачилик махсулоти бирлиги таннархини калькуляция қилиш тартиби. Бу соҳада ҳам асосий, ёндош ва ёрдамчи махсулот фарқланади. Чорвачиликда калькуляция объектлари алоҳида махсулот турлари, чорва боласи, тирик вазнининг ортган оғирлиги ҳисобланади.

Чорвачиликда харажатларининг аналитик ҳисоби махсулот турлари бўйича эмас, балки чорва тури ва гуруҳлари бўйича юритилади. Чорванинг бир тури ёки гуруҳидан икки ва ундан кўпроқ махсулот тури олинганда уларнинг таннархи белгиланган тартибда аниқланади.

Чорва паррандаларни боқиш учун йил давомида сарф қилинган харажатларни текширганда аудитор, йил бошидаги уларға тегишли тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатларини қўшиб, йил охиридаги тугалланмаган ишлаб чиқаришни чегириб чорва махсулотларининг таннархи аниқланганлигиға эътибор бериши лозим. Тирик вазнининг таннархи-ҳисобот йили бошидаги боқувда ва ўстиришдаги ҳайвонлар ва паррандалар қийматиға йил давомидаги уларни боқиш ва ўстириш харажатлари, четдан асосий подадан боқувға ўтказилган ҳамда ҳисобот йилида туғилган ҳайвон болалари қийматларини қўшиб, уларнинг тирик вазниға бўлиши асосида аниқланади. Унда нобуд бўлган чорва ва паррандаларнинг қўшилган вазни ҳамда боқувға қўйилмасдан сўйилган ёки сотилган катта ёшли ҳайвонлар вазни ҳисобға олинмайди. Гўнг харажатлари муайян шароитларда меъёрий харажатлардан молхоналарни гўнгдан тозалаш ва уни йиғиштириш харажатлари гўнгхонадан гўнгни олишда ишлатиладиган машиналарнинг амортизация ажратмалари.

Гўнгни чиқариш ва сақлаш сарфлари ва тушама қийматига кўра аниқланади.

Таннархни ҳисоблашда ҳар бир турдаги ёш ва катта ёшдаги ҳайвонлар гуруҳлари бўйича чорва паррандалар тирик вазнининг йил давомида ортиши, йил охирига қолдирилаётган чорвани у ёки бу турининг тегишли гуруҳи сонининг тирик вазнини қўшиб, ҳосил бўлган миқдоридан йил давомида бу гуруҳдан боқишга ўтказилганларнинг тирик вазни, шунинг шу гуруҳда йил бошида бор бўлган чорва сонининг тирик вазнини чегириб аниқланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для вузов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2008. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для вузов”).
2. Имомов Ҳ.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.
3. Жўраев А.С. ва бошқалар. Инвестиция лойиҳалари таҳлили. Ўқув қўлланма. – Т.: Шарқ. 2003.-246 б.
4. Эргашева Ш., Узоқов А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. - Т.: Иқтисод-молия, 2008.- 208 б.
5. Абдувасиқов А.А., Тўхтаева С.Ғ. Агросаноат мажмуаси корхоналарида инвестициялаш ва лойиҳалар таҳлили. Ўқув қўлланма.-Т.: 2009.-187 б.
6. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов. –М.: Финансы и статистика, 2008.- 176 с.
7. Ишмухамедов А.Э, Қосимов. М.С, Жумаев. З.А, Жумаев Қ.Х. Лойиҳа таҳлили. Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. Адабиёт жамғармаси нашриёти.-Т.: ТДИУ. 2004. -159 с.